

УДК [811.161.2'272(477):329.17]:81(=1:100)

ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ ПРО НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ У СВІТЛІ ДОСВІДУ ІНШИХ НАРОДІВ

Лариса МАСЕНКО, професор Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

У статті розглянуто публікації про національні проблеми каталонців, басків і шотландців, які Юрій Шевельов замовив фахівцям і опублікував у журналі «Сучасність» в еміграції, коли був його редактором. І позитивний, і негативний досвід цих народів щодо збереження або ж втрати національної окремішності цікавив ученого у зв'язку з майбутніми загрозами, що, як він передбачав, постануть перед Україною після здобуття нею незалежності. Цій же проблемі присвячено розглянутий у статті нарис Шевельова «Життя в Рейк'явіку (або Незалежність і що завтра?)».

Ключові слова: Юрій Шевельов, нація, націоналізм, національна окремішність, незалежність.

YURIY SHEVELYOV ON THE NATIONAL PROBLEMS OF UKRAINE IN THE LIGHT OF EXPERIENCES OF OTHER PEOPLES

Larysa MASENKO,
professor, National University of Kyiv-Mohyla Academy

The article examines the publications on the national problems of the Catalans, Basques and Scots, which Yuri Shevelyov commissioned from specialists and published in the *Suchasnist'* (*Modernity*) journal in exile when he was its editor. Both the positive and negative experiences of these peoples regarding the preservation or loss of their national identity interested the scientist in connection with the future threats that he predicted Ukraine would face with its independence. Shevelyov's essay "Life in Reykjavik (or Independence and What Tomorrow?)" studied in the article is devoted to the same problem.

Key words: Yuri Shevelyov, nation, nationalism, national separateness, independence.

Значення спадщини Юрія Шевельова для нашої гуманітаристики величезне, особливо в мовознавчій царині. Оприлюднення в Україні таких його фундаментальних праць, як «Історична фонологія української мови» та «Українська мова в першій половині ХХ століття (1900–1941): стан і статус» кардинально змінили парадигму досліджень проблем походження й розвитку української мови та її сучасного стану.

Знавець багатьох мов, Шевельов працював у різних галузях славістики й публікував свої праці українською, польською, російською, англійською, німецькою, французькою мовами. Проте в центрі його наукових зацікавлень завжди була україністика.

Значна частина доробку великого гуманітарія повернулась на батьківщину після 1991 р., проте чимало його мовознавчих, літературознавчих, культурологічних розвідок ще чекають на переклад і друк українською.

Не менший інтерес становить й епістолярна спадщина Шевельова. Та частина листування вченого, яка вже опрацьована й оприлюднена, свідчить про великий обсяг та непересічну наукову й історико-культурну цінність його епістолярію. Так, знаковою подією в нашому культурному житті стало опубліковане Оксаною Забужко її листування з Юрієм Володимировичем упродовж 1992–2002 рр. [1]. Розлогий коментар письменниці до

листів зробив публікацію надзвичайно важливим документом доби 1990-х рр. – доби карколомних змін у політичному й суспільному житті країни.

Цікавим є також листування Шевельова з літературознавцем Юрієм Луцьким, яке підготувала до друку й прокоментувала Ольга Лучук. Листування вийшло у харківському видавництві «Акта» у двох книгах – перша книга охоплює 1950–1984 рр., друга – 1985–2000 рр.

У листах до Луцького мою увагу привернула неодноразова згадка Шевельова про три статті, присвячені мовним проблемам Каталонії, Країни басків і Шотландії, які він замовив фахівцям та опублікував у 1980–1981 рр. у журналі «Сучасність», коли був його редактором.

На першу згадку натрапляємо в листі від 19 вересня 1987 р. (зберігаємо правопис автора, якого дотримувалась українська діаспора): «Коли я редагував "Сучасність", моєю найбільшою заслугою, на мою власну думку, було надрукування трьох статей – про національне питання в Шотландії, Каталонії й у басків. Це три підходи – перемога в Каталонії, де катальонської мови й культури хотіли міста, терор басків, але терор меншості, і добровільне зречення в Шотландії» [7, с. 227].

Яке важливе значення мала для Юрія Володимировича публікація цих статей, показує повторна згадка про них у листі до Луцького від 20 грудня 1989 р., де він полемізує з адресатом: «Ви пише-

те, що нації звичайно виживають і не дають себе розчавити. Випадки, мовляв, “нечисленні”. Вони несамоовито численні, історія повна зниклих націй. Одні знищені силою, інші самі собі виносять смертний вирок, як от провансальці або шотляндці. Я на цю тему містив статті в “Сучасності”, коли був редактором. І вважаю, що ці статті про шотляндців, катальонців і басків (з автентичних джерел!) були найкраще і найважливіше з того, що я надрукував. Але хто їх прочитав? Хто на них реагував?» [7, с. 341].

Ю. Шевельов знову згадує зазначені публікації в листі до Луцького від 18 квітня 1995 р.: «Колись, як я редагував “Сучасність”, я започаткував серію статтів про молоді європейські націоналізми. Були шотляндці, каталонці і т. д. Реакції теж не було ніякої, теж камінь у воду. Ніби це не про нас. А воно ж було саме і про нас. Також був і цикл мій нарисів під назвою “Незалежність – і що завтра?”¹. Теж реакції ніякої» [7, с. 563].

Автором двох статей, які замовив Юрій Володимирович для «Сучасності», був Хуан А. Матсанс. У статті «Проблема національностей в Іспанії: баски» він зазначав, що серед спільнот, які населяють Іспанію, «найчіткішу свідомість та найгостріше відчуття національної окремішності» виявляють два народи – баски й каталонці [3, с. 126].

У названій статті й ще одній розвідці, присвяченій Каталонії, розглянуто історію двох народів та соціальні умови, в яких розвинулись каталонський та баскський націоналізм.

Аналізуючи ситуацію в Каталонії, автор писав, що національні почуття найсильніше розвинуті в каталонському селянстві, але поступ прийшов сюди, як і взагалі на Заході, з міст та міської культури. Саме міста, передусім Барселона, були середовищами розвитку поступових ідей як суспільного, так і національного характеру [2, с. 79].

У статті про басків той же автор розглядає історію й сучасний політичний стан їхньої країни, яка баскською мовою зветься Ескаді. Баски – унікальний народ, що зумів протистояти асиміляції ще з римських часів і зберіг свою найархаїчнішу в Європі мову, походження якої досі не з’ясоване. Сучасну ситуацію в Ескаді, на думку політолога, визначає внутрішня боротьба між терористичним націоналізмом (з догматично-месіанським забарвленням) і його природним спільником – так само догматичним лівацтвом, з одного боку, та консер-

вативно-капіталістичним націоналізмом, – з іншого. «Тим часом, – завершує автор розвідку, – консолідація демократії в Іспанії мусить обов’язково пройти через замирення в Ескаді і через досягнення автономії у всеіспанському масштабі. Перспективи тут не надто веселкові» [3, с. 136].

Ще одна праця, опублікована Шевельовим в «Сучасності», а саме стаття Алана Скеда про шотландський націоналізм [5, с. 121–137], особливо цікава у зв’язку з післямовою до неї Юрія Володимировича, яку він назвав «Постскриптом українського публіциста», підписавши її ініціалами «Рмт», що їх Ольга Лучук розшифровує як імовірно «Редактор матеріалів» [7, с. 226–227]. Здійснений у статті й післямові до неї соціолінгвістичний аналіз ситуації в Шотландії був зумовлений результатами проведеного там 2 березня 1979 р. референдуму про самоврядування. Голоси тих, хто взяв участь у референдумі, розподілились таким чином: третина шотландців висловилися за автономію краю, третина була проти і третина утрималася. Отже, негативне розв’язання питання шотландського самоврядування визначила група тих, хто утримався, тобто байдужих.

Коментуючи провал спроби шотландських націоналістів отримати автономію, Шевельов писав: «Шотляндці не здобули автономії не через утиски, не через терор. Третина їх була проти (вищі податки, в майбутньому може вужчий ринок), третина була байдужа... Однак одна проста наука загального характеру впливає з найновішого шотландського досвіду: нації часом учиняють самогубство» [4, с. 121–138].

Надзвичайно актуальними для нас і нині, після майже тридцятиліття державної незалежності, лишаються такі міркування великого гуманітарія: «Українська еміграція цього питання не усвідомлює або боїться усвідомити. Фактом однак є, що на Україні теж є байдужі українці, є немало також ворогів державної самостійності України. Усі вони – подібно як в інших неросійських народів СРСР – продукт неволі і політики Москви. Скільки є тих і тих, ми сьогодні сказати не можемо. Це з’ясується тільки в годину випробування. Але який би відсоток ці дві групи не творили, забувати про них не можна. Холодних і літеплх треба намагатися перетворити на гарячих. Різні люди по-різному уявляють собі годину зміни ситуації на Україні – народна революція, збройний похід з мечами Святослава, чужинецька інтервенція або й окупація, демократичне рішення тощо. Але жодна концепція не повинна забувати про противників української незалежності і байдужих до неї – серед мешканців України, серед українців» [4, с. 138–139].

¹ Стаття «Життя в Рейк’явіку (або Незалежність – і що завтра?)» вперше була надрукована в журналі «Сучасність» (1979, ч. 7–8). Передруковано її у двох виданнях збірки літературних статей і нарисів Юрія Шевельова (Юрія Шереха) «Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеологія» (1991; 1993). – Примітка Ольги Лучук.

Як видно з цитованих листів, а також з есеїв та нарисів Шевельова, він вірив у прийдешню незалежність своєї батьківщини, але його непокоїла неминучість великих загроз, що постануть перед нею після звільнення. Небезпеку для майбутнього національного відродження учений убачав не лише в напівасимільованому стані населення України, а й в ослабленні національної культури, її провінційності. На цей аспект можливих викликів, що виникнуть після звільнення від колоніальної залежності, Юрій Володимирович звернув увагу в нарисі з промовистою назвою «Життя в Рейк'явіку (або Незалежність – і що завтра?)», про який він згадав у наведеному вище фрагменті з листа до Луцького від 18 квітня 1995 р.

Нарис було опубліковано в журналі «Сучасність» у 1970 р. під враженням подорожі до Ісландії. В ньому лаконічно викладено історію цієї острівної країни, яка втратила незалежність ще в XIII ст., коли її завоювали норвежці, а після того вона на п'ять століть (від 1380 р. до 1944 р.) потрапила в колоніальну залежність від Данії. Внаслідок тривалого панування чужинців, зазначає Шевельов, ісландці втратили зв'язок із джерелами своєї давньої культури. В країні не збереглося жодної споруди, старішої від XIX ст., крім кількох селянських хаток, зник автентичний фольклор. Брак історичної тяглості призвів до епігонсько-наслідувального характеру сучасного ісландського мистецтва, в якому панують наслідування, еkleктизм, безстилевість. Знаменно, що в описі вражень Шевельова від Ісландії та стану її культури присутня виразна алюзія з шевченковим мотивом окраденості: «Так вийшло, що національне відро-

дження Ісландії в XIX–XX сторіччях збудило країну окраденою» [6, с. 540].

Нарис завершує блискуче, побудоване на протиставленні, порівняння України й Ісландії: «За трагедію України вважається троє її проклять. Прокляття тучності й родючості її чорнозему. Прокляття перехресних шляхів (чайка при битій дорозі). І прокляття відкритих кордонів. В Ісландії все це навпаки. Чорноземлі там ані крихітки, а її ялові формації з лави нікого не валять. Вона лежить осторонь усіх шляхів. І кордони її охороняє океан. Але ці, здавалося б, благословенства, що таки сприяли її усамотінненню, перетворилися на прокльони на другий день після проголошення її незалежності. Виявленість культурної традиції й інсулярність закрили їй шлях до культури й творчості в їхніх оригінальних проявах... А щодо історії, – може, вона завжди трагічна, і наші нарікання на нашу гірку долю – в дійсності нарікання на condition humaine²? Але я не хочу епатувати нашого читача. Є своя рація в тому, щоб думати про визволення і не думати про день завтрашній після визволення» [6, с. 545].

Перестороги й поради великого українця, що став ним не за народженням, а за свідомим вибором, мали б бути для нас дороговказом на шляху до побудови вільної європейської держави. Адже три вороги нашого відродження – Москва, провінційність і комплекс кочубейщини, – що їх Шевельов чітко визначив ще 1954 р. в знаменитому есеї «Москва, Маросейка», нікуди не зникли й нині, на тридцятому році після визволення з імперських лабет.

² Стан людини (франц.).

Література

1. Забужко Оксана, Шевельов Юрій. Вибране листування на тлі доби: 1992–2002: з додатками, творами, коментарями, причинками до біографій та іншими документами / О. Забужко. – К.: Висока Полиця, Факт, 2011.
2. Матесанс Х. А. Проблеми національностей в Іспанії: Каталонія / Х. А. Матесанс // Сучасність. – 1981. – Ч. 1. – С. 74–84.
3. Матесанс Х. А. Проблема національностей в Іспанії: баски / Х. А. Матесанс // Сучасність. – 1981. – Ч. 3–4. – С. 126–137.

4. Рмт. Постскрипtum українського публіциста // Скед А. Шотлянський націоналізм // Сучасність. – 1980. – Ч. 7–8. – С. 137–139.
5. Скед А. Шотлянський націоналізм / А. Скед // Сучасність. – 1980. – Ч. 7–8. – С. 121–137.
6. Шерех Ю. Життя в Рейк'явіку (або Незалежність – і що завтра?) / Ю. Шерех // Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології. – К.: Дніпро, 1993.
7. Юрій Шевельов і Юрій Луцький. Листування (1950–2000 рр.) / Публікація, текстологічне опрацювання і коментарі О. Лучук. – Кн. 2 (1985–2000 рр.). – Х: Акта, 2020.